
Brielse Mare

Jaargang 11, nr.2

oktober 2001

*Mededelingen en historische bijdragen van de Vereniging
Vrienden van het Historisch Museum Den Briel*

COLOFON

De Brielse Mare is een uitgave van de Vereniging Vrienden van het Historisch Museum Den Briel en verschijnt tweemaal per jaar.

Leden van de vereniging ontvangen dit tijdschrift automatisch.

ISSN:0927-8478

Prijs per nummer: *f* 3,50

Correspondentie-adres van de vereniging:

Mevrouw Els Laroy-Meeuse

Van Almondeweg 70, 3231 CS BRIELLE

Tel.: 0181-413635 & Fax: 0181-413635

Postrekening Vereniging Vrienden van het Historisch Museum

Den Briel: 208792;

Minimum contributie *f* 20.-; (2002: € 9.6) familielidmaatschap *f* 30.-
(2002: € 14.4) per jaar.

Aanmelding bij het secretariaat of d.m.v. het formulier op de website van de 'Vrienden': www.inter.NL.net/users/F.Keller/Tromp.html

Secretariaat Brielse Mare-redactie:

p/a Streekarchief V.-P. & R.

De Rik 22, 3232 LA BRIELLE

Postadres: Postbus 79, 3230 AB BRIELLE

Het e.v. nummer verschijnt in april 2002

Kopij uiterlijk eind februari 2001 bij het redactiesecretariaat.

Redactie:

A.A. van der Houwen (hoofdredacteur) en K.J. Schipper.

Omslagillustratie: De Sint-Catharijnetoren in de steigers, van september 1999 tot maart 2001.

Foto Spreeuwenberg Steigerbouw Zwartewaal.

Druk: Drukkerij Brielle bv, Postbus 1, 3230 AA BRIELLE

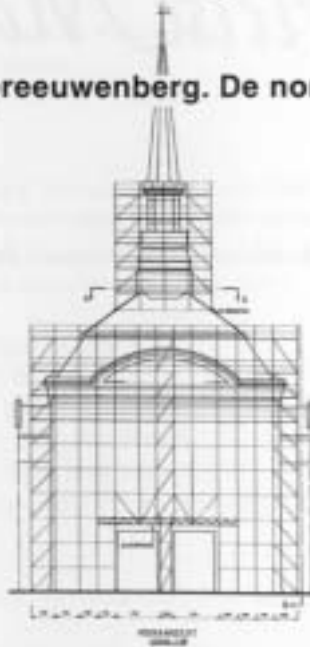
Brielse Mare

*Mededelingen en historische bijdragen van de Vereniging
Vrienden van het Historisch Museum Den Briel*

Niet alleen in de industrie, maar ook bij
restauraties is het onze "zorg" dat
anderen hun werk veilig kunnen doen!

Spreeuwenberg. De norm.

Koninklijke Stallen Den Haag

Spreeuwenberg

Steigerbouw

Inhoud

Openingstijden en prijzen museum	4
Van de redactie	5
Restauratie Sint-Catharijnetoren	
Verenigingsnieuws	9
Archiefnieuws	10
Museumnieuws	11
Historische bijdragen	
- Grensconflicten rond de molen van Hellevoetsluis	13
- Rellen in den Briel in 1480	19
- Bedevaartskerk thans Rijksmonument	27
- Op het breukvlak van twee tijdperken: regenten en notabelen.	37
Uit de streek	
- Tentoonstellingen	51
- Publicaties	51
Aanmeldingsformulier 'Vrienden'	52
Auteursinstructies	53
Belangrijke telefoonnummers en Internetadressen	53

Van de redactie

De Brielse Dom in de steigers. Het silhouet van de kerktoren is vaak het eerste dat je van de stad ziet en daarom vonden we het terecht om de toren op de omslag te zetten. Daarbij is de keuze op deze unieke foto gevallen. We vertrouwen erop dat het nog vele decennia zal duren voor er weer een dergelijke foto gemaakt kan worden.

Het museum heeft helaas een tentoonstelling moeten uitstellen, maar maakt dit ruimschoots goed met de op stapel staande expositie over de vestingwerken en de bemoeienis met de plannen rond het Stenen Baak.

Wat betreft de artikelen had de redactie ditmaal een luxeprobleem; een tweetal artikelen moest worden doorgeschoven naar een volgend nummer. U moet het nu dus doen met 'slechts' vier interessante verhalen over sterk uiteenlopende onderwerpen. Van een molen en grensconflicten, van feesten en oproer, van martelaren en monumenten, en tenslotte van regenten en notabelen .

Overigens hebben wij eens zitten rekenen: meer leden = grotere oplage = meer artikelen.

Als U voor het eerste zorgt, zorgen wij voor de rest. Veel leesplezier gewenst.

Aart van der Houwen

Restauratie Sint-Catharijnetoren

Al enkele jaren geleden was gebleken dat de pogingen bij de laatste restauratie (1955-1963) om de toren waterdicht te krijgen niet succesvol waren. Om reeds opgetreden schade te herstellen en om verdere schade te voorkomen werd in de periode 1999- 2001 een ingrijpende restauratie van de toren gerealiseerd. Over deze restauratie verschijnt binnenkort een boek geschreven door Kees van Rixoord. We beperken ons hier daarom tot een opsomming van de kerngegevens en tot een korte beeldimpresie.

Opdrachtgever:	Gemeentebestuur van Brielle i. s. m. Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist
Architect/Directie:	Van Hoogevest Architecten b.v., Amersfoort
Bouwkundig aannemer:	Koninklijke Woudenberg Ameide b.v. Ameide
Steigerbouw:	Spreeuwenberg Steigerbouw b.v. Zwartewaal
Kosten restauratie:	Circa f 6.4 miljoen
Financiering:	Subsidies f 3.2 miljoen; restant gemeente Brielle

Overzicht van de belangrijkste werkzaamheden:

- Waterdicht maken van de dakopbouw van de toren.
- Vervangen van aangetast metselwerk, vooral bovenin de toren.
- Vernieuwen van het in slechte staat verkerende voegwerk.
- Vernieuwen van het uurwerk, vergulden van wijzers en wijzerplaten
- Restaureren van de luidklokken.
- Vergroten van de beiaardierscabine; vervangen van de galmborden.
- Restaureren van het glas-in-lood raam aan de westzijde.

Reparatie van de wijzers en van de wijzerplaat

*Reparatie van de balustrade:
duidelijk is de verbetering te zien:
onder oud, boven nieuw.*

Handwerk op hoog niveau!

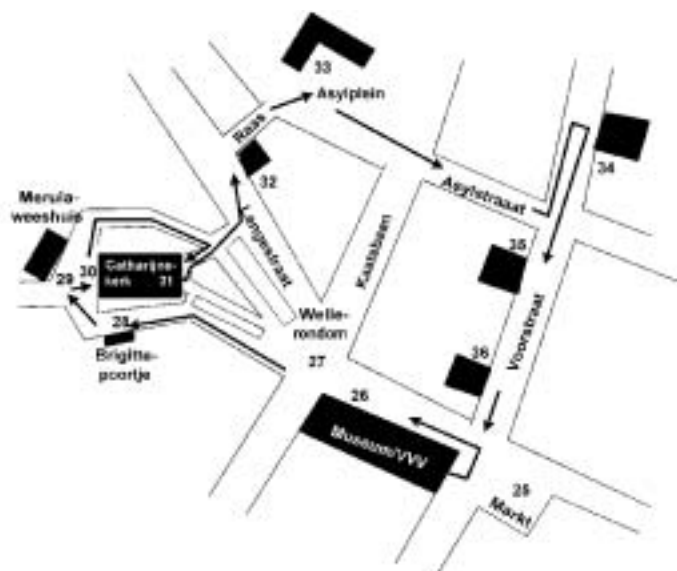

Foto's pagina's 7 en 8: Angelique van Oers.

Verenigingsnieuws

Het belangrijkste project van de afgelopen maanden, de audio-tour 'Museum en Stadshart', is ondertussen succesvol afgerond. Het kaartje laat de objecten van het 'buitengebeuren' zien. Uw voorzitter was mede van de partij bij de ingebruikstelling van de tour door burgemeester mevrouw B.F.A. van der Kluit-de Groot. Ook voor iemand die denkt al redelijk wat van de Museumcollectie en van de historische objecten in het stadshart te weten, viel er nog veel (en op een plezierige manier) te leren. Een aanrader!

Ten gevolge van de vele activiteiten van de afgelopen jaren komt de bodem van de kas langzaam in zicht. Gelukkig hebben we een groeiend aantal vrijwilligers die 'pro deo' werken, zodat we ook zonder kosten projecten kunnen realiseren. Overigens: de eenvoudigste vorm van vrijwilligerswerk is het aanbrengen van nieuwe leden!

De route van het 'buitengebeuren' van de audiotour 'Museum en Stadshart'

Archiefnieuws

Ook op het Internet

Het is inmiddels al weer bijna vanzelfsprekend, maar onlangs kregen we toch de vraag: is het archief ook via het internet bereikbaar? Het antwoord is ja, al bijna anderhalf jaar. In die tijd hebben vele duizenden mensen de site bezocht.

Op 30 juni 2000 ging de website van het Streekarchief (www.streekarchiefvpr.nl) de lucht in. Sinds die dag is het streekarchief virtueel te bezoeken. Op de website vindt u de volgende rubrieken: archiefgids, bibliotheek, atlas (kaarten/tekeningen), genealogie, informatie, prikbord, streekhistorie en de historische agenda. In de archiefgids zijn alle archiefbestanden die in het Streekarchief aanwezig zijn te raadplegen. Via een digitale kaart is er een optimale zoekstructuur aanwezig. Binnen de rubriek streekhistorie worden van alle lokale historische verenigingen adressen en telefoonnummers gegeven.

Via het e-mailadres (info@streekarchiefvpr.nl) kunnen bezoekers reageren op de website of hun vragen stellen. Links zijn aanwezig naar diverse andere archieven of aanverwante instellingen voor historisch onderzoek.

Zoals bij veel organisaties is de website van het streekarchief voortdurend in ontwikkeling. Onderzocht wordt of in de toekomst databestanden een onderdeel gaan uitmaken van de home-page. Het prikbord geeft de actuele informatie hierover en over andere ontwikkelingen

Museumnieuws

Seventies en andere culturen

Het museum organiseerde in het kader van Open Monumentendag 2001, op 8 september, een inzameling van interieurstukken uit de jaren zeventig. Op die manier werd voor een weekend een ' huiskamer van ons allemaal' nagebootst uit een wel heel typische tijd. Oranje, bruin, pastoe, hartjes, stippen, flower power... alles was er. Het was maar voor eventjes. Toch zou het museum best meer op dit terrein actief willen zijn om ook de recente cultuurgeschiedenis onder de aandacht te kunnen brengen. Geschiedenis is immers niet alleen van honderden jaren geleden, maar ook van ons eigen leven van vroeger.

Geen kerken?

Helaas moest het museum na de expositie van Martin van Waning ook de expositie rondom de Brabantse Gotiek uitstellen. Het ligt in de bedoeling dat de tentoonstelling er wel komt, maar pas open zal gaan op 1 juni 2002. Redenen voor het uitstel liggen in het gebrek aan middelen, maar ook in het feit dat er een aantal kostbare bruiklenen aangevraagd zullen worden, waarvoor meer tijd nodig is.

Catharijnedagen

Op zaterdag 21 en zondag 22 oktober zijn er de Catharijnedagen. Ze zijn georganiseerd ter gelegenheid van de voltooiing van de restauratie van de Sint-Catharijnetoren. Het museum draagt op verschillende manieren aan de dagen bij. Er is door Fré Eggens, ' vriend van het museum' , een CD-ROM ontwikkeld over de kerk, kerkenbouw en de restauratie. Deze CD-ROM zal tijdens het weekend van de Catharijnedagen in de kerk raadpleegbaar zijn. Daarnaast wil het museum, in overleg met de kerk, een opstelling realiseren van de

bouwfragmenten uit haar collectie. Dat zijn niet alleen bouwfragmenten van de kerk zelf, maar ook van andere panden in Brielle.

De afsnijding van de stad Brielle: Menno van Coehoorn en de vesting
Op 16 november opent de heer drs. F. Fox, directeur van het Nederlands Vestingmuseum in Naarden, de gelijknamige expositie in ons museum. Onderwerp van de tentoonstelling is het inkorten van de stad Brielle in 1702, ten behoeve van het rond maken van de vestingwerken. Centraal in de tentoonstelling staat de vraag, wat de rol van Menno van Coehoorn is geweest. In het Algemeen Rijksarchief is zijn advies over de vesting Brielle teruggevonden, net als de originele tekeningen van vestingbouwkundige Willem Paan. In de tentoonstelling zal ook de nodige aandacht worden besteed aan het leven van de vestingbouwkundige Van Coehoorn en de politieke situatie waarin Nederland zich anno 1700 bevond.

De Stenen Baak: te bezichtigen vanaf 2002

De plannen om de vuurtoren ' de Stenen Baak' aan het Brielse Meer te restaureren en een museale functie te geven, nemen steeds concretere vormen aan. In het project wordt samengewerkt door de Rijksgebouwendienst, de gemeente Westvoorne, het Recreatieschap Voorne-Putten en Rozenburg en door het Historisch Museum Den Briel. Omdat de bouwkundige werkzaamheden starten in het najaar van 2001, zal het tot de opening van het seizoen in april 2002 duren, alvorens de toren ook daadwerkelijk geopend zal zijn voor publiek.

Grensconflicten rond de molen van Hellevoetsluis.

H.C. Geuze

Principes wegen zwaar en geld niet minder. Twee redenen om als goede burens de grenzen duidelijk te stellen. Hellevoetsluis en Nieuw Helvoet weten er alles van. Omstreeks 1730 ging de strijd om de molen.

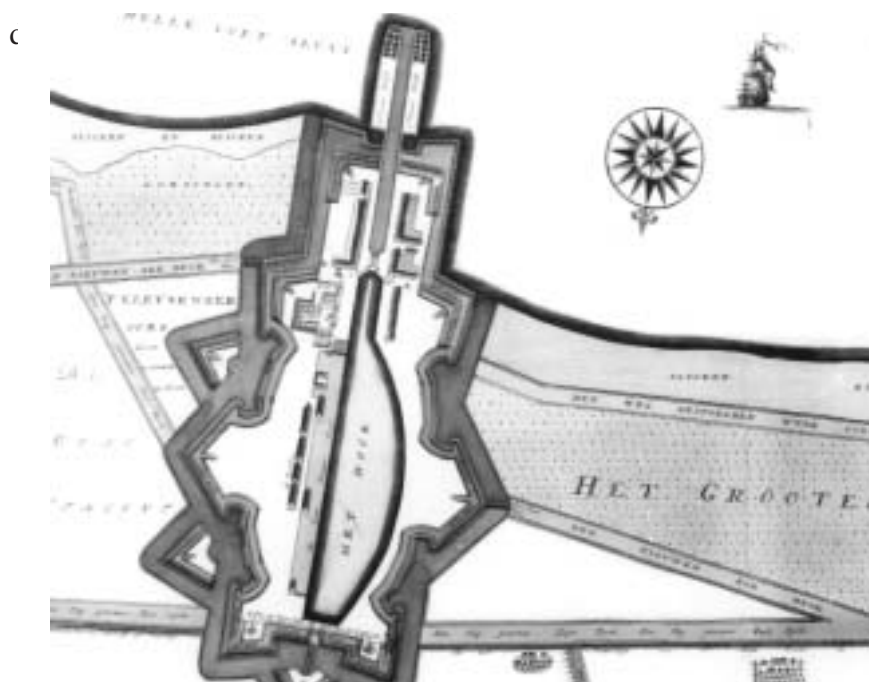
In juni van dit jaar verscheen van mijn hand het boekje *Hellevoetsluis: "tik van de molen", 300 jaar molengeschiedenis van Hellevoetsluis*. En zoals het veel auteurs vergaat, net na het uitkomen van het boekje kwamen er aanvullende bronnen boven water. Uit onderzoek bleek (gelukkig!) dat de tekst niet aangepast hoefde te worden. Maar de gegevens gaven wel aanleiding tot het schrijven van een aanvullend artikel op het hoofdstuk " voorgangers van de huidige molen" . De genoemde bron betreft een dossier in het archief van het ambacht Nieuw-Helvoet. De bron werpt ten eerste licht op (nieuwe) eigenaren van de molen. Verder blijkt dat de besturen van het ambacht Nieuw-Helvoet en van de fortresse Hellevoetsluis jarenlang ruzie hebben gevoerd over de exacte grens van ieders jurisdictie.

Schout en schepenen van kleine bestuurlijke eenheden zoals ambachten hadden naast hun bestuurlijke ook een administratieve taak. Veel zaken waarvoor men tegenwoordig naar de notaris gaat, werden afgehandeld door schout en schepenen. Daaronder vielen de transacties van onroerende goederen. Deze activiteiten bezorgden de bestuurders niet alleen werk, maar brachten ook inkomsten met zich mee. Net zoals de huidige notaris een zeker percentage over de verkoopsom ontvangt, werd er in de 17e eeuw lokale belasting geheven over de verkoopsom. Die belasting, ook wel pondgeld

geheten, kwam vervolgens ten goede aan het bestuur, de armen en/of de kerk.

Dit speelde bij verschillende verkopen van de molen van Hellevoetsluis een belangrijke rol. In 1686 verkocht de weduwe van de eerste molenaar Goutswaard de molen aan Teunis Gorsman, die overigens secretaris was van Nieuw-Helvoet. Na diens overlijden werd de molen in 1695 verkocht aan Arij Kojer. Omstreeks 1704 moest de molen worden afgebroken vanwege vergroting van de vestingwerken. Kojer kreeg in het genoemde jaar toestemming om op dezelfde plaats een nieuwe stenen korenmolen te bouwen. Hij liet vervolgens een akte opmaken waarin hij verklaarde dat hij jaarlijks een bepaald bedrag aan erfpacht en windrecht verschuldigd was aan de Rekenkamer van de Staten van Holland. En hoewel hij woonachtig was in Hellevoetsluis liet hij deze verklaring opmaken door schout en schepenen van Nieuw-Helvoet. En dat was ook juist: de molen, eertijds gebouwd op grondgebied van Nieuw-Helvoet, viel nog steeds onder de "banne" (jurisdictie of rechtsgebied) van Nieuw-Helvoet.

Om dit te begrijpen moeten we een blik werpen op de kaart: Hellevoetsluis ontwikkelde zich aan de zuidzijde van de Nieuw-Hellevoetse dijk op de plaats waar de polder Nieuw-Helvoet uitwaterde in het Haringvliet. Op de genoemde dijk en vlak bij de haven stond sedert 1663 een korenmolen. Toen Hellevoetsluis omstreeks 1700 vestingwerken kreeg, werden wallen opgeworpen en werd een diepe gracht rondom gegraven. Daarbij werd ook de Nieuw-Hellevoetse dijk deels afgegraven en moest de daarop staande molen worden afgebroken. Toen de wallen en gracht gereed waren, bleek een gedeelte van de voormalige dijk in de vestingwerken te zijn opgenomen. Zoals hierboven reeds vermeld, werd vervolgens op de plaats waar

Situatie omstreeks 1700, na het uitleggen van de vestingwerken

In 1724 werd de molen opnieuw verkocht, nu aan Claas Langstraat te Rockanje. Hij is inmiddels wel in prijs gestegen, van f 4.100,- naar ruim f 5.200,-. Bij de transactie is niet alleen de molen betrokken maar ook enkele percelen land buiten de vesting. Ook deze akte "verleidt voor" (opge maakt door) schout en schepenen van Nieuw-Helvoet. Maar dat laatste moet veranderen. Dat vonden althans de bestuurders van Hellevoetsluis. En bij een volgende transactie zouden zij ingrijpen.

Die volgende transactie kwam in 1730. In dat jaar overleed de molenaar Hendrick Bul. Bul had een groot gezin en al zijn kinderen waren in

Hellevoetsluis aangegeven. Ook betaalde hij in Hellevoetsluis de landelijke belastingen. Twee keer speelde er fraude bij de heffing op het " gemaal" , waarbij schout en schepenen van Hellevoetsluis assistentie hadden verleend. Al deze zaken gaven het bestuur van de fortresse aanleiding om de verkooptransactie van de molen zelf af te handelen. Daarbij kwamen tevens de opbrengsten de lokale middelen ten goede .

Een standermolen zoals deze omstreeks 1700 in Hellevoetsluis werd gebouwd.

Met deze actie was het conflict met het naburige ambacht Nieuw-Helvoet geboren. Want dat liet het niet op zich zitten. Er verscheen een uitvoerige notitie *tot elucidatie wegens het transporteere der koornmolen staende binnen de fortresse Hellevoetsluijs dog behoorende onder Nieuw-Helvoet*. Belangrijkste punt van discussie was de jurisdictie. Over de drie percelen en de verpon-

dingsaanslagen deed men niet moeilijk. Die mochten worden overgeschreven naar het veldboek van Hellevoetsluis. Maar de voordelen van het *pondtgelt en andere emolumenten bij verkoop of transactie van voorseijde molen* moesten voor Nieuw-Helvoet blijven. Ter ondersteuning werden de voorgaande transportakten overlegd en werd een verklaring toegevoegd van Leendert de Baan, kapitein van de schutterij van Nieuw-Helvoet. Deze verklaarde dat de genoemde Hendrick Bul en diens zoon, als schutters en burgers gediend hadden bij de schutterij van Nieuw-Helvoet.

Schout en schepenen van Hellevoetsluis voelden zich misschien niet geheel gerust en zochten steun bij de Gecommitteerde Raden van Holland en Westfriesland. En niet voor niets, naar bleek, want inmiddels hadden de schout en schepenen van Nieuw Helvoet de zaak doen voorkomen bij het Hof van Holland. De commissarissen van het Hof hadden de zaak na verhoor van beide partijen in der minne willen schikken. De zaak van de verkoop van de molen moest geschieden ten overstaan van beide " gerechten " of besturen. Maar Nieuw Helvoet schikte zich daar niet in! Het ambacht was niet van plan de inkomsten uit de transportakten aan zich voorbij te laten gaan. Daarom zocht Hellevoetsluis het hogerop. Zij voegden een belangrijk argument toe, namelijk de bijzondere status van Hellevoetsluis. In 1725 waren veel grafelijkheidsdomeinen door de Staten verkocht en overgegaan in particuliere handen. Zo ook een groot aantal ambachten op Voorne, waaronder Nieuw Helvoet. Maar de fortresse Hellevoetsluis niet! Die bleef volledig onder de jurisdictie van de Staten van Holland. Als ' eigenaren ' van de fortresse, moesten zij nu maar beslissen over deze centenkwesitie. Hellevoetsluis had haar conclusie getrokken. Op grond van het handelen van de molenaar en op grond van een besluit van de Gecommitteerde Raden van 16 september 1729. We zouden tegenwoordig spreken over gewoonterecht. Maar Nieuw-Helvoet dacht daar anders over.

De Staten van Holland namen het verzoek van Hellevoetsluis serieus en belastten de Gecommitteerde Raden Gerlings, pensionaris van Brielle, en Van de Pol, burgemeester van Amsterdam, met de zaak. Dezen moesten de zaak nader " examineren " , erover rapporteren en uiteindelijk adviseren. Hoe het één en ander afliep is (nog) niet duidelijk. Maar hoe de conclusie van het rapport ook luidde, ruim dertig jaar later (1766) speelde de zaak nog. Toen overleed Cornelis

Bul en werd de molen verkocht aan Cornelis Landheer. De transportactie werd opgemaakt door de schout en schepenen van Hellevoetsluis en onmiddellijk ging het college van Nieuw-Helvoet in discussie met Den Haag. De uitkomst van hun verzoek is onzeker: de stukken ontbreken. Maar tussen de stichting van de molen en de laatstgenoemde transportakte lag ruim een eeuw. Een eeuw strijd over de jurisdictie van een ambachtsbestuur met als inzet de molen van Hellevoetsluis.

In 1798 moest de molen wijken voor de aanleg van het beroemde Droogdok. Jan Blanken pleitte er voor om de molen te verplaatsen naar buiten de vesting richting het dorp Nieuw-Helvoet. Maar het liep anders; de molen werd binnen de vesting aan de Westzanddijk opnieuw opgebouwd. In elk geval duidelijk binnen de jurisdictie van Hellevoetsluis.

Over de auteur

H.C. Geuze woont in Hellevoetsluis. Hij is als archivist verbonden aan het streekarchief te Brielle en publiceerde onlangs een boekje over de geschiedenis van de molen.

Rellen in den Briel in 1480

Drs. W.R.J. Dierick

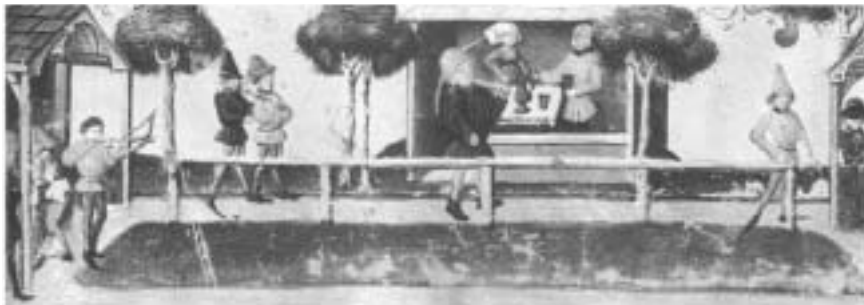
Omstreeks 1480 was het in veel Hollandse steden onrustig. Die onrust is aan den Briel voorbij gegaan. Totdat een aantal dronken schutters, die nota bene geacht werden de rust te bewaren, daar verandering in bracht.

Een zomers schuttersfeest

Op een hete zomerdag in het jaar 1480 vond in den Briel het traditionele schuttersfeest plaats. De schutters van het gilde van Sint Joris trokken in kleurige feestkleding en in optocht vanuit hun Doelen aan het Maarland door de Langestraatse poort naar buiten de stad om aan de voet van de molen de jaarlijkse schietwedstrijden te houden. Een houten vogel, in de vorm van een papegaai werd bevestigd aan een molenwiek, die vervolgens omhoog werd gedraaid. Daar streden de beste schutters om de titel "koning". De winnaar mocht die titel een jaar lang dragen. Overigens zou de schutterskoning tevens formeel bestuurslid van het gilde zijn, hoewel dat hem weinig invloed zou geven. Na de wedstrijddag duurden de festiviteiten nog eens drie dagen. Alles verliep in goede harmonie; vanuit de wijde omgeving kwamen feestgangers, er werd geschoten, gegeten, gedronken en feest gevierd, totdat ...het bier opraaakte.

Dat werd Huge Boudinsz. verteld. Huge was juist tot koning van de schutters "gekroond" en werd dus geacht voor de drank van de schutters te zorgen. De nieuwe koning aarzelde geen moment en aan het hoofd van een aantal schutters trok hij op naar het Sint Catharijneklooster in de stad. Daar vroeg hij, evenals vorig jaar en ter opluistering van hun feest en schietwedstrijd, om een ram en een ton bier. De pater en mater weigerden echter en lieten de schutters niet binnen.

De schutters zullen ongetwijfeld in een feestroes hebben verkeerd, want zij reageerden furieus. Zij grepen een smidshamer en sloegen de kloosterpoort in en drongen in het klooster en zusterhuis, tot zelfs in de *heymelijke sloten ende cameran, aldaer die susteren ende geestelijke personen gesloten waren*, het zogenaamde claustrum, het voor niet-kloosterlingen gesloten gedeelte van het klooster. Binnen koelden zij hun woede op een aantal tafels en kasten. De invallers gebruikten bij dit alles zo veel geweld dat de kloosterlingen, om erger te voorkomen, gedwongen waren het genoemde ram en, in plaats van de eerder geëiste ton bier, een ton wijn te geven. Maar nog waren de invallers niet tevreden en zij weigerden te vertrekken. Pas na bemiddeling van de pastoor van den Briel en enkele anderen waren zij bereid weg te gaan.

Schietoefening omstreeks 1460; miniatuur vervaardigd te Utrecht, momenteel te Oxford.

Wellicht waren zij toen wat ontnuchterd en begrepen ze dat zij op een vreselijke manier buiten hun boekje waren gegaan. Hoe dan ook, zij spraken met elkaar af dat zij, indien de autoriteiten hun iets ten laste wilden leggen, zouden zeggen dat het een gezamenlijke daad was geweest, zodat zij de aanklacht beter zouden kunnen weerstaan. Berouw toonden zij in elk geval geenszins. Integendeel, toen enkele

leden van het stadsbestuur hen op hun misdaad aanspraken gaven zij hun het advies hen niet in moeilijkheden te brengen ...

Arrestaties

Dit alles kon vanzelfsprekend niet ongestraft blijven, laat staan onopgemerkt. Het duurde niet lang of het kwam ter ore van Margaretha van York. Margaretha, Hertogin van Bourgondië, had als weduwe van Karel de Stoute Voorne en den Briel in vruchtgebruik ontvangen. Zij ontving de jaarlijkse belastingopbrengsten en trad in alles op als de landsvrouwe. Als zodanig was zij het hoogste gezag en dus was zij 'persoonlijk' beledigd door deze misdaad. De Hertogin reageerde geschokt over deze zaken *van quaden exempelen*. Wellicht speelde nog een rol, dat er in deze jaren een opleving was van de Hoekse en Kabeljauwse twisten; het is niet denkbeeldig dat Margaretha vreesde dat de onrust nu ook was overgeslagen naar haar gebieden. Zij stuurde onmiddellijk twee gezanten, Johan van Berghen, heer van Wailhein en Jacob Douche naar den Briel om de geruchten te onderzoeken en de schuldigen te arresteren.

Het bleek dezen al snel dat de hoofdschuldigen de schutters Huge Boudinsz., Joest Willem Zoetenz. en Claeis Dirxsz. waren. Wailhein liet Joest en Claeis, *in absencie van den conync*, door de baljuw arresteren en overbrengen naar *onse huyse ende hof* (het hof van Maarland, op de plek van het voormalige Gasthuis aan het Asylplein), om te worden berecht in overeenstemming met de ernst en de omstandigheden van hun misdaad. Hierbij moet worden bedacht dat de leden van het schuttersgilde tot de aanzienlijke burgers van de stad behoorden. Het was ronduit kostbaar om het wapen en de vereiste kleding voor de schutterij aan te schaffen.

Maar zo eenvoudig bleek dat niet, het nieuws van de arrestatie ging

als een lopend vuurtje door de stad. De vrouwen van de gevangenen en *anderen van cleynen state*, aldus Wailhein, verspreidden het gerucht dat de gearresteerden, hoewel zij poorters waren van den Briel, naar elders zouden worden gebracht om daar te worden berecht. Dat was in strijd met de privilegies die de stad had; daarin werd immers bepaald dat de poorters voor alle misdaden door hen begaan, terecht moesten staan voor " de Wet" (het stadsbestuur) van den Briel. Dit gerucht leidde tot een oploop voor *ons huys ende hof*, en sommigen van de menigte waren *mit stocken ende gewapent*. In dat huis waren, behalve het gezantschap, ook enigen van het stadsbestuur aanwezig. De menigte eiste van hen *mit upgewassenen moede ende stuyerlic* (op woeste wijze) de vrijlating van de gevangenen. Om te verhinderen dat die zouden worden weggevoerd, sloten de samengestroomde burgers zelfs enkele van de stadspoorten en luidden zij *die clocke van der stede*.

Hoewel Wailhein, onder dreiging met zware straffen, van het bestuur had geëist dat het hem zou helpen de gevangenen vast te houden en te berechten, waren zij *daervan onwillich ende in gebreecke geweest*. Wailhein en Douche zullen angstige momenten hebben doorgemaakt. In de steek gelaten en in het aangezicht van zoveel opwinding en geweld moesten zij het hoofd buigen en de gevangenen laten gaan. *Met fortse ende violentie*, zo lezen we in de stukken, werden de gevangenen bevrijd.

Kort daarna evenwel vond er overleg plaats en dat leidde ertoe dat de mannen zich weer gevangen gaven op voorwaarde dat zij niet buiten de stad zouden worden gebracht. Weldra werden zij opnieuw in vrijheid gesteld, mits zij zich zouden melden wanneer dat nodig was.

Bemiddeling en uitspraak

Margaretha was zeer ontstemd over de gang van zaken in den Briel en de bedreiging van haar gezantschap en nam het op als inbreuk op haar gezag en blijk van minachting voor de justitie. De Brielse bestuurders begrepen dat het menens was en stuurden vertegenwoordigers naar de hertogin om haar *ter eren van Godt, Maryen zynre lieven moeder, ende allen lieven heyligen (...), gracie en genade te smeken*. Het stadsbestuur besefte boter op het hoofd te hebben, maar deed zijn uiterste best om de schade voor de stad te beperken. Zij wezen op de vrijheden die de schuttersgilden van Sint Joris in alle steden

Margaretha met de heilige Goedele

van Holland, Zeeland en Westvriesland hadden bij het papegaaischieten. Zij erkenden dat de koning en de schutters van den Briel, vooral de thans gevangenen, onverstandig waren geweest maar dat door het klooster van Sint Catharijne geen aanklacht was ingediend. Tenslotte wezen zij er op dat de oploop en de bedreiging van de heer van

Wailhein en de stadsbestuurders, het gevolg was geweest van het gerucht dat men de gevangenen wilde laten berechten door andere rechters dan de eigen Brielse bestuurders.

Margaretha hoorde de pleidooien van het Brielse stadsbestuur aan, evenals dat van het stadsbestuur van Delft, dat zich om onduidelijke redenen achter de smeekbede van den Briel stelde en van andere,

Den Haag: Voorbeeld van een doelenterrein met schietbaan; ca. 1600

zoals zij die noemde *devote personen*. Zij gaf toe dat de misdaden waarschijnlijk meer geschied waren uit verzuim dan in het besef van de ernst daarvan of met kwade bedoelingen of opzet. Verzachtend was ook het feit dat er tegen Wailhein c.s. niet daadwerkelijk wapens gebruikt waren.

Margaretha deed uitspraak in 1481, op Goede Vrijdag. En dat kwam goed uit: zoals zij zelf zei was deze dag *eenen uutmendenden dach van graciën*. Zij verklaarde dat zij meer genegen was tot goedertierenheid dan tot *strengicheit van justicien*. Zij prees het feit dat de Brielse stadsbestuurders zich namens de delinquenten en andere misdadigers gewillig en *lyberalic* aan haar hadden onderworpen en haar voorschriften en oordeel trouw waren gebleven.

Op grond van het advies van haar raadsliden kwam zij vervolgens tot het besluit de schutters van het gilde van Sint Joris, en in het bijzonder de drie aanvoeders, alsmede degenen die, met of zonder wapens, te hoop waren gelopen om de vrijlating van de gevangenen te eisen met alle misdaden van dien, niemand en niets uitgezonderd, uit speciale gunst te vergeven al hetgeen zij tegen haar, haar hoogheid, heerlijkheid en justitie hadden misdaan. Bovendien deed zij alle lichamelijke, criminele en civiele straffen en boeten waartoe men al veroordeeld zou mogen zijn, teniet en schold hun die kwijt ten eeuwigen dage.

Bestrafing

We had gedacht dat hiermee de zaak was afgedaan, heeft het mis, want er volgt dan: *behoudelic* dat de aangeklaagden de volgende *punten ende articten* exact zullen moeten doen en uitvoeren:

De schutters Huge Boudinsz., Joest Willem Zoetenz. en Claeis Dircxz., als voornaamste en gewelddadigste, moeten op een nader te bepalen dag verschijnen voor Margaretha of de door haar aan te wijzen persoon, ieder met een waskaars van zes pond in de hand, om blootshoofds en knielend vergeving te vragen. Daarna moeten zij, met die kaarsen in de hand, vergeving vragen aan de bewoners van het Sint Catharijneklooster, hun kaarsen daar achterlaten om *Goids dienst dairmede te vermeersten* en de kosten van de wijn en het ram aan het klooster betalen. Vervolgens moeten zij een raam laten plaatsen in het klooster. Op dat raam moeten de beeltenissen staan van Sint Catharijne en Sint Margriet, de wapens van Margaretha van York en van den Briel en er moet een tekst op worden aangebracht die duidelijk maakt dat het raam werd geplaatst als straf voor het geweld dat het klooster was aangedaan. Bovendien moeten de drie een bedevaart maken naar Rome *zonder redemptie tot onsen vermanen* en tenslotte de kosten betalen die Jan Claeisz., *onsen conchierge* voor hen had gemaakt tijdens hun gevangenschap in haar huis te den Briel.

Ook de schutterij komt er niet zonder kleerscheuren vanaf: zolang Margaretha leeft, of tot zij het eerder herroept, wordt het papegaaischieten en het daarbij horende feest verboden en verliest het schuttersgilde zijn vrijheden, *ten eijnde dat van gelijkcken niet meer zulcx en gebuere*.

De oploop en de bedreiging van haar gezantschap strafte Margaretha eveneens af: twaalf voornaamste schuldigen worden aangewezen: Dirck Groethoeft, Claeis Willem Zoetenz. (wellicht een broer van de gearresteerde Joest Willem Zoetenz.), Willem Pieter Jacobsz.,

Jan Boen, Keiss de Smit, Willem Ghijsbrechtsz., Jongejan Pattijn, Adryaen Breijdel, Huge Symon Loutenz., Copkin de Bosscher, Jan Heynenz. de goudsmid en Melkin de pastijbakker. Margaretha gelast het Brielse stadsbestuur om de schuldigen te verhoren en zes van hen voor een tijd van tien jaar, of zoveel als zij nodig achten, uit het land van Voorne te verbannen.

Tenslotte krijgt het stadsbestuur zelf haar gerechte straf: zij werd verantwoordelijk gesteld voor de wanordelijkheden of voor het voortduren daarvan. De stad dient direct en contant een boete van 400 ponden Vlaams te betalen. Als we bedenken dat het eerder genoemde raam een waarde vertegenwoordigde van drie ponden, is duidelijk dat deze boete enorm is. De genoegdoening en vergoeding van kosten aan Walhein en Douche, de laatste eis, was vergeleken bij het voorgaande onbeduidend.

Het blijft een open vraag welke straf Margaretha in gedachte zou hebben gehad indien zij in een minder goede bui was geweest. Overigens lijkt het voorgaande de relatie tussen Margaretha en den Briel niet te hebben verstoord. Gedurende de volgende jaren, namelijk in 1483 en 1485, stichtte zij maar liefst twee kloosters in de stad. Misschien heeft zij daar de boete van de stad wel voor gebruikt.

Over de auteur:

Drs. W.R.J.Dierick studeerde Bedrijfssociologie, werkte tot 1990 als personeelsmanager in de petro-chemische industrie. Hij is thans o.a. werkzaam op het Streekarchief, waar hij als vrijwillig medewerker charters transcribeert.

Bedevaartscomplex thans Rijksmonument

Mw. ir. J.J.M. van Oers

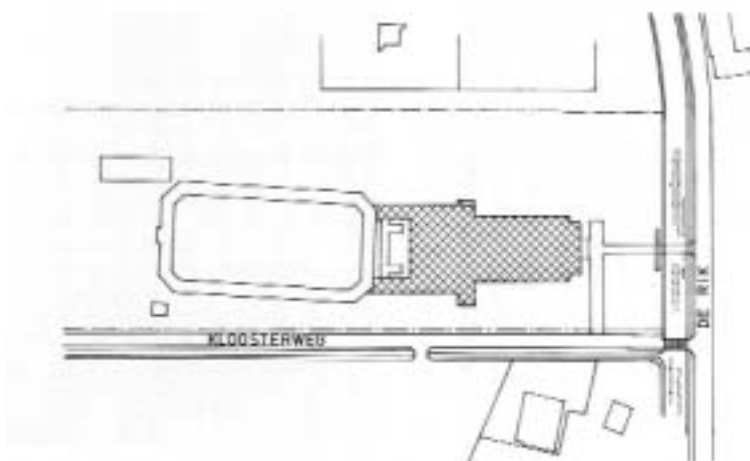
Het Bedevaartscomplex aan De Rik is onlangs door de staatssecretaris van Cultuur aangewezen als 'jong' rijksmonument. Hiermee wordt het complex, bijzonder vanwege zijn cultuur- en architectuurhistorische waarde, voor de toekomst beschermd.

De bescherming van jonge bouwkunst en stedenbouw.

Bij de opstelling van de monumentenlijst in het begin van de 20e eeuw is de bouwkunst van vóór 1850 bekeken en beschreven. In de definitie van het begrip 'monument' in de ~~de~~ *Monumentenwet 1988* wordt echter een minimale ouderdom genoemd van slechts 50 jaar. Eind jaren '80 is daarom een start gemaakt met de inventarisatie, de selectie en de registratie of bescherming van waardevolle bouwkunst uit de periode 1850-1940.

In 1995 werd de Brielse jongere bouwkunst geïnventariseerd. Op basis van de bevindingen van deze inventarisatie heeft een provinciale commissie van deskundigen vijf objecten geselecteerd die voor bescherming in aanmerking komen. Bij de selectie is gelet op de cultuurhistorische en architectonische waarden, stedenbouwkundige waarde en zeldzaamheid. Na het horen van belanghebbenden heeft de gemeenteraad van Brielle besloten het provinciaal advies over te nemen. Vervolgens heeft de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zich beziggehouden met de registratie van de geselecteerde objecten.

De geselecteerde en op 3 augustus 2001 ook geregistreerde objecten zijn: de sloepenloods aan het eind van het Kostverloren, de kolenloods aan de Langesingel, de voetgangersbrug genaamd 'Kippenbrug' over de Maarlandse haven, de watertoren aan de G.J. van den Boogerdweg en ten slotte het bedevaartsoord van de H.H. Martelaren van Gorcum aan De Rik.

Het Bedevaartscomplex aan de 'Rik'

Beschrijving Bedevaartsoord.

Het Bedevaartsoord bestaat uit vijf afzonderlijke onderdelen; de Bedevaatskerk, de omgang, het bassin, het ciborium (een gewelf, staande op kolommen, boven een altaar, red.) en de poort met toegangshekken en brug. Het complex is ontstaan na de heiligverklaring van de ' Martelaren van Gorcum' in 1867. Op de plek van het Bedevaartsoord stond in de middeleeuwen de parochiekerk van het gehucht Ruggie, met erachter het klooster van de Regulieren van Ruggie en er tegenover een zusterklooster, gewijd aan Sint-Andries.

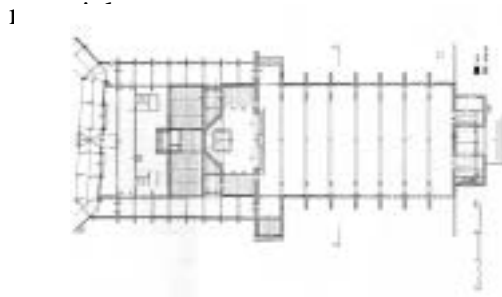
Kerk en kloosters werden in april 1572 door de Watergeuzen geplunderd en verwoest. In juli van datzelfde jaar hingen de geuzen negentien, in Gorinchem gevangen genomen, rooms-katholieke geestelijken op in een nog overeind staande turfschuur van het Regulierenklooster. De lijken werden vervolgens ter plaatse begraven. Halverwege de 19e eeuw verschenen de eerste pelgrims ter plaatse. Het aantal gelovigen dat jaarlijks de plek bezocht steeg gestaag. Toen dankzij een opgraving in 1877 de exacte locatie van de turfschuur kon worden bepaald, werd ter plekke een in 1880 door E.J. Margry ontworpen kapel gebouwd. Omdat er in de nabijheid van de vesting geen stenen bebouwing mocht verrijzen, werd de kapel vrijwel geheel van hout vervaardigd. Voor het in alle beslotenheid houden van processies behoorde bij de kapel een houten omgang die het Martelveld omsloot. In 1912 werd de door een storm beschadigde omgang vervangen door een carrévormige omgang van gewapend beton. In het midden van het met kastanjabomen beplante binnenterrein bevindt zich een bassin. Dat is gesitueerd op de plaats van de voormalige bij de kloosters behorende visvijver. Het ciborium uit 1921 bevindt zich op de plaats waar oorspronkelijk de turfschuur stond. In 1929-1932 bouwde de Rotterdams architect H.P.J. de Vries vóór het Martelveld de huidige kerk en kort daarna werd de oude, achter het Martelveld gelegen, houten kapel gesloopt. De Vries ontwierp met de nieuwe kerk ook een nieuwe, rechthoekige, omgang in de as van zijn kerk, maar deze is echter nooit gebouwd. De oude omgang bleef gehandhaafd en werd aan de achterzijde, waar de kapel was verdwenen, gesloten. De door De Vries in dezelfde stijl als de kerk ontworpen poortdoorgang met toegangshekken, is wel gerealiseerd.

Het bedevaartscomplex vanuit de 'Rik'. Op de achtergrond nog de oude (houten) kapel.

Bedevaatskerk (1929-1932, architect H.P.J. de Vries)

De kerk met processiegangen is een typisch voorbeeld van de baksteenarchitectuur die tussen de wereldoorlogen in Nederland veelvuldig werd toegepast. Deze karakteristieke, aan de Delftse School verwante Interbellum bouwstijl, wordt gekenmerkt door eenvoudige hoofdvormen en het sobere gebruik van traditionele

Bedevaatskerk, plattegrond

De kerk is een samenspel van diverse bouwdelen; een voorportaal, een ruim schip, zijvleugels en een hoger opgetrokken driezijdig gesloten koor. De processiegangen aan weerszijden van het koor staan in verbinding met de achter de kerk gelegen omming. De bouwdelen hebben zadeldaken bedekt met verbeterde Hollandse pannen. De vrij sobere gevels zijn voorzien van spitsboogvormige gevelopeningen en worden verlevendigd met siermetselwerk van in- en uitspringend baksteen.

Het interieur van de bedevaartskerk

Het interieur van de kerk is in vrijwel oorspronkelijke staat bewaard gebleven en is geheel samengesteld uit muren en spitsbogen van schoon metselwerk. Opvallend is de bijzonder fraaie lichtval door de glas-in-lood beglazing in het koorgedeelte. Een groot deel van de inventaris, waaronder de negentien gepolychromeerde beelden van de martelaren, is afkomstig uit de houten kapel van 1880.

De omgang (1912, een product van N.V. Industrieel Maatschappij F.J. Stulemeyer & Co., Constructeurs van Werken in Gewapend Beton te Breda)

De omgang is een typisch voorbeeld van vroege betonbouw. De iets schuin op de processiegangen aansluitende omgang is open aan de zijde van het Martelveld. De buitenzijde bestaat uit sobere, onversierde muren van gewapend beton die worden versterkt door steunberen. De omgang heeft een met bitumineuze dakbedekking bedekte zadeldakvormige overkapping, voorzien van enkele dwarskappen. De overkapping wordt gedragen door driehoekspanten, die aan de buitenzijde rusten op de betonnen muur met de steunberen en aan de binnenzijde op rechthoekige kolommen.

Een oude opname vanuit het zuidwesten, met de omgang aan de linkerkant.

Het bassin.

Het in het midden van het Martelveld liggende bassin is bekend als 'de Heilige Put'. In het water van de voormalige visvijver zouden de beenderen van de Martelaren van Gorcum zijn gewassen, waardoor aan het water een geneeskrachtige werking wordt toegekend. Het bassin heeft de vorm van een langgerekte ovaal en bestaat uit gemetselde wanden die zijn afgedekt met platte, natuurstenen dekplaten.

De 'Heilige Put' en het Ciborium tijdens een processie

Het ciborium (1921, architect J. Stuyt, 1921-1926, beeldhouwwerken en mozaïeken, ontwerper J. Oosterman)

Het ciborium

Het ciborium is gebouwd op de plaats waar zich oorspronkelijk de turfschuur bevond en wordt gebruikt voor het houden van eucharistievieringen. De exacte contouren van de turfschuur zijn in steen aangegeven in het gazon. Het achthoekige ciborium is opgetrokken in diverse soorten natuursteen en is voorzien van beeldhouwwerken en mozaïeken met afbeeldingen van de martelaren. De koepel en het door een zinken bol bekroonde kegeldak zijn gedekt met leien.

Poort met toegangshekken en brug (1932, architect H.P.J. de Vries)

De poort met toegangshekken en brug hebben dezelfde bouwstijl als het kerkgebouw. De symmetrische poort met een over een sloot liggende brug zijn vervaardigd van schone baksteen. De poort kan worden afgesloten door een ijzeren hek.

Waarom een rijksmonument?

Het Bedevaartscomplex is op grond van de volgende waardering geselecteerd als een te beschermen rijksmonument:

- het complex is van cultuurhistorisch belang vanwege de bijzondere functie en als een bijzondere uitdrukking van een geestelijke en typologische ontwikkeling.
- het complex heeft ensemblewaarde vanwege de bijzondere functionele en visuele relatie tussen de samenstellende onderdelen.
- het complex heeft architectuurhistorische waarde vanwege het ontwerp, de detaillering en het materiaalgebruik van de samenstellende onderdelen en vanwege de samenhang tussen in- en exterieur van de kerk. Het complex is tevens van belang als een bijzonder samenstel van werken uit het oeuvre van vooraanstaande Nederlandse architecten en constructeurs.
- het complex is tevens van belang vanwege de herkenbaarheid en de inwendige en uitwendige gaafheid van de samenstellende onderdelen.
- het complex is ook van belang vanwege de zeldzaamheid van bedevaartscomplexen in de provincie Zuid-Holland en in Nederland.

Restauratie Bedevaartsoord.

Het Bedevaartsoord verkeert in een bouwkundig slechte staat. Met name de kerk en de omgang dienen dringend gerestaureerd te worden. Het grootste euvel bij het kerkgebouw is de dakbedekking. De pannen zijn niet goed sluitend gedekt en de slechte loodaansluitingen

veroorzaken lekkages, waardoor de kapconstructie reeds ernstig door houtrot is aangetast.

De technische kwaliteit van de glas-in-lood beglazing is slecht. Het lood is oud en plaatselijk vervormd, de opvang-constructie is door roestvorming aangetast. Ook de inventaris is dringend aan herstel toe. Zo zijn de negentien gepolychromeerde beelden van de Martelaren langdurig door houtworm aangetast. Positief is dat het metselwerk, met uitzondering van plaatselijke vochtplekken, in goede staat verkeert.

De omgang is door 'betonrot' aangetast. Het beton van met name kolommen, spanten en randbalken is ernstig beschadigd, schilfers en schollen beton worden door het roestende uitzettende wapeningsstaal losgedrukt. Verder is de dakbedekking aan vervanging toe.

Het ciborium verkeert met uitzondering van de dakbedekking in een redelijke tot goede staat.

De metselwerkwallen en de natuurstenen afdekking van het bassin zijn dringend aan herstel toe. De poort is het enige onderdeel dat geen restauratie behoeft.

Eind 2000 is er een summier restauratieplan opgesteld. De totale restauratiekosten werden toen geraamd op ruim vier miljoen gulden. Na het verkrijgen van een monumentale status komt de restauratie van het complex voor een restauratiesubsidie in aanmerking. Het subsidiepercentage voor kerkelijke gebouwen is 70% van de subsidiabele restauratiekosten. In totaal is er een subsidie benodigd van ca. f 2.800.000,-. Het is echter haast onmogelijk een dergelijk grote restauratie via de reguliere regeling, het zogenaamde Besluit Rijkssubsidiëring Restauratie Monumenten, te subsidiëren.

Middels het faseren van de restauratie en door middel van creatief gebruik van diverse subsidiemogelijkheden wordt momenteel aan

een haalbaar restauratieplan gewerkt. Daarnaast is de hoop gevestigd op een tweede ronde van de kanjerregeling, een rijkssubsidie-regeling waarbij de totale restauratiekosten in één keer gesubsidieerd worden.

De eigenaar, het bisdom Rotterdam, is voornemens na de restauratie het complex een meer openbare functie te geven. Het complex zal worden opengesteld voor het publiek, bedevaartgangers en toeristen.

Bronnen:

Redengevende omschrijving aanwijzingsadvies jongere bouwkunst, provinciaal Monumenten Selectie Project-team.

Peter Don, Voorne-Putten, de Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, (Zwolle, 1992) 240-245

Over de auteur

Mw.ir.J.J.M. van Oers studeerde bouwkunde in Delft. Zij is coördinator monumentenzorg/stadsvernieuwing van de gemeente Brielle.

Op het breukvlak van twee tijdperken: regenten en notabelen.

Drs. M.A. van Hattem

Als sub-titel stelde de schrijver boven dit artikel: “een sociaal-economische verkenning rond de portretten van Johan en Adriaan Melvill, Ahrend Thomée, Ary van der Minne, Nicolaas Lette en Abraham Rouville in het Historisch Museum Den Briel”.

“Bij Vermeers geboorte was Delft nog een open samenleving, met veel immigranten, nieuwe mensen, nieuwe ideeën en nieuwe mogelijkheden. Vanaf 1660, en zeker na Vermeers dood in 1675, werd het langzaam maar zeker een gesloten, conservatief bolwerk, waarin men probeerde de verworven positie veilig te stellen en buitenstaanders zoveel mogelijk uit te sluiten”.¹ Wát Van der Wiel over Delft schreef, ging in grote lijnen ook op voor Brielle. Het is zelfs waarschijnlijk dat de verstarring in Brielle eerder vat op de samenleving kreeg dan in Delft, aangezien de economische groei en daarmee de instroom van nieuwe mensen - in Brielle al aan het eind van de 16e eeuw - tot stilstand was gekomen. De woelige periode van de Tachtigjarige Oorlog zal wellicht hebben geleid tot de nodige wisselingen in het bestuur, maar vanaf ongeveer 1600 werd de dienst in Brielle steeds meer uitgemaakt door een relatief klein aantal families. De meeste van deze families waren aan de top gekomen door hun handelsinstinct. Hun rijkdom was vergaard door risico's te nemen met investeringen en het opzetten van nieuwe bedrijven die in het gunstige economische klimaat goed rendeerden. Maar zoals gezegd kwam daar in Brielle al vlug de klad in, en dat leidde tot hetzelfde gedrag als later in Delft: men probeerde de verworven positie te consolideren. Vele instituties van de middeleeuwse maatschappij die

nog in functie waren, maar enigszins in onbruik waren geweest tijdens de periode van groei, werden hierbij opnieuw ingezet. Met name de feodale structuur van landbezit en het gildensysteem waren daarbij machtige wapens, net als de onafhankelijkheid van het stadsbestuur van het landsbestuur.

Oligarchie

Deze ontwikkeling leidde met name in de vroege 18e eeuw tot een gesloten regentencultuur. De leden van de elite verdeelden onderling de aantrekkelijk functies die vaak van vader op zoon overgingen. In de vroedschap werden de nieuwe leden door middel van coöptatie aangesteld. Met andere woorden, de leden van de elite bepaalden zelf wie er wel of niet als nieuw lid werd toegelaten. De burgemeesteren - Brielle kende er twee - werden uit de vroedschap gekozen door de leden van de vroedschap zelf. Omdat de burgemeesteren maar kort in functie waren en de functie meestal rouleerde onder de leden van de vroedschap, was hun macht beperkt. Zij waren immers in sterke mate afhankelijk van de andere 'vroedschappen', en elke burgemeester werkte in het besef dat de rollen weer snel omgedraaid zouden zijn. Op die wijze was de macht daadwerkelijk in handen van een (kleine) groep en niet in die van een individu.

In deze situatie was sociale mobiliteit niet onmogelijk, maar een kwestie van meerdere generaties. Iemand die rijkdom vergaarde, steeg onmiskenbaar in aanzien. Omdat echter ook afkomst van groot belang werd geacht - hoorde vader bij de elite of niet? - was spectaculair stijgen op de sociale ladder binnen een mensenleven vaak niet mogelijk. Wel kon het echter gebeuren dat de kleinzoon van een geslaagde handelaar langzaam maar zeker een geaccepteerd lid van de bestuurlijke elite werd. In zekere zin kun je stellen dat men aanzien

verkreeg door een bestuurlijke functie en dat die functie veelal binnen een of twee generaties volgde op de vergaring van kapitaal. Functies zelf leverden geen kapitaal op. Men aanvaardde functies om het kapitaal te beschermen; niet om het te vergaren. Vandaar dat zelfs de hoogste bestuurlijke functies niet verbonden waren aan grote jaargelden: de functionaris werd geacht al over rijkdom te beschikken. Het geld werd, wanneer men eenmaal tot de bestuurlijke top was doorgedrongen, belegd in onroerend goed en aandelen. Regenten handelden niet meer in goederen en oefenden doorgaans geen bedrijf uit: zij bestuurden en rentenierden. Hierdoor verdween veel kapitaal uit het directe geldverkeer.

Johan Melvill

J. Ephraïm, portret van Johan Melvill, 1883, naar 18e-eeuws voorbeeld

Een goed voorbeeld is het bezit van Johan Melvill (1740-1788). Hij was een van de drie zoons van een Brits handelaar, die in Dordrecht tot de bestuurlijke elite was doorgedrongen. Bij zijn dood in 1788 is in het register van collaterale successie (belasting bij vererving naar een zijtak, red.) der stad Brielle een overzicht van het bezit dat hij naliet opgetekend.²

Dit overzicht biedt interessante lectuur. Johan bezat vier panden. Dat lijkt niet veel,

maar bij nader beschouwing blijkt het om zeer kapitale gebouwen te gaan. Om te beginnen het pand op de hoek Nobelstraat/Queenboroughstraat, een zeer groot “stads” woonhuis, waarvan de gevel in Melvill’s tijd verbouwd werd naar 18e eeuwse smaak. Dan ‘t *Huis te Gouthoek*, nabij Oostvoorne, en tevens in Oostvoorne het buiten Steesicht. In het laatste huis, een riant buiten, bracht Johan de meeste tijd door. Tenslotte bezat hij nog het *Hof te Andel*, inclusief de titel *heer van Open Neder Andel*. Dit was een hof dat weliswaar in 1788 al zijn beste tijd had gehad, maar toch nog rustig een klein landgoed genoemd kon worden en datverbonden was aan de nodige landerijen in het land van Altena.³ De waarde van de vier panden bij elkaar bedroeg aldus het genoemde register, 15.600 Nederlandse Guldens.

Melvill bezat ook land, hetgeen in de meeste gevallen was verpacht. In totaal gaat het om 46 Morgen, verspreid over Voorne en het Land van Altena. Waarde: f 29.100,-. Daarmee is het nog niet op. Johan Melvill gebruikte zijn kapitaal ook om aan anderen leningen als hypotheek te verstrekken, waarmee hij langs indirecte weg speculeerde in onroerend goed. Hij had schuldenaars middels hypotheek in Rockanje, Abbenbroek, Zevenbergen, Veen, Werkendam en Andel. Totale waarde hypotheek: f 11.185,-. Het enige kapitaal waarmee Melvill nog in bedrijfseconomisch opzicht speculeerde - zij het zeer veilig - was door de aanschaf van ‘parten’ (aandelen) in een drietal meestoven, totale waarde: f 5.002,35. De totale waarde van de onroerende goederen en kapitaalinvesteringen van deze heer die in 1788 overleed, was f 82.273,35 Nederlandse guldens. In aanmerking genomen dat de rente op leningen in die dagen wat hoger lag dan tegenwoordig, is het niet onrealistisch een jaarlijks rendement van ongeveer 5% te veronderstellen. Met andere woorden, Johan Melvill zal jaarlijks een inkomen van meer dan f 4.000,- hebben genoten.

De kring rond Melvill

Wat zeggen deze cijfers? Om te beginnen dat Melvill puissant rijk was. De historici De Vries en Van der Woude hebben voor de inkomens in de Republiek van rond 1700 jaarinkomens verdeeld in vier groepen. De rijkste groep, “de grote burgerij”, heeft een jaarinkomen van boven de f 1.000,-. Dat is nog altijd maar een kwart van dat van Melvill. De ongeschoolde arbeiders moeten het doen met minder dan 50 gulden per jaar. Voor hen is het nog sabbelen om de broodprijs (acht stuivers) op te brengen. Volgens De Vries en Van der Woude gaat ongeveer de helft van hun jaarinkomen hieraan op.⁴ Met dit inkomen hoorde Melvill tot de top vijf van Brielle. Absoluut de kroon spannen deed De Mirell, met f 200.188,- aan bezittingen, gevolgd door Van Dam van Aerden (f 110.000,-), Van Hoogwerff (f 100.000,-) en Melvill, die op zijn beurt werd gevolgd door Pieter van Andel met f 64.100,- aan bezittingen⁵

Maar Melvill verkreeg het aanzien dat hij genoot niet uit deze rijkdom, al was deze rijkdom ongetwijfeld wel de reden geweest dat hij bij zijn verhuizing van Dordrecht naar Brielle zo eenvoudig was geaccepteerd door de Brielse elite. Zijn aanzien kwam uit functies. Johan Melvill was lid van de vroedschap van 1767 tot 1788; vele malen schepen, burgemeester in 1774 en 1780; lid van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland⁶; Leenman van Voorne 1776-1782 en lid van de Kerkvoogdij. Zijn gage als burgemeester bedroeg maximaal 100 pond - een fractie van zijn inkomen. Maar het gezag dat hij hiermee verwierf was onbetaalbaar en van grote waarde.

Voorts spreekt overduidelijk uit het overzicht van het register van collaterale successie dat het kapitaal is geconcentreerd in onroerend goed, aandelen en investeringen met laag risico. Melvill zelf, zou je kunnen zeggen, doet niets meer. Zijn kapitaal is ‘vastgezet’, en speelt in de economie alleen nog maar een rol in de vorm van de

hypotheken die hij verstrekt. Deze zorgen tevens dat de gewone burger niet alleen afhankelijk is van de regent als bestuurder, maar ook als schuldeiser. Melvill dankt de functies aan zijn afkomst en welvaart - niet andersom. Zijn relatie tot de massa is ook eenvoudig te definiëren; hij staat er ver boven en wenst dat zo te houden.

N. Rode, portret van Adriaan Melvill, 1748-1782

Deze situatie uit zich in de beeldtaal van de heren regenten. Van Johan en zijn broer Adriaan die zich in een vergelijkbaar positie bevond, zijn portretten bewaard gebleven die dat duidelijk illustreren. Op beide schilderijen zijn de broers afgebeeld in een nonchalante houding, waarvan de uitstraling ontspannen genoemd mag worden. Uit alles spreekt de arrogantie van de vanzelfsprekendheid van de macht. Hun kleding is uitbundig, voorzien van prachtige versieringen - ze laten het breed hangen. Om aan te geven waardoor zij zich zo kunnen presenteren, is op beide schilderijen een familiewapen aangebracht. Bij Johan is dit op het doek geschilderd, bij Adriaan boven op de lijst aangebracht. Het familiedevies - 'Deni que coelum', 'ten slotte de hemel', prijkt prominent op de portretten. De tekst zelf spreekt boekdelen.

Deze situatie uit zich in de beeldtaal van de heren regenten. Van Johan en zijn broer Adriaan die zich in een vergelijkbaar positie bevond, zijn portretten bewaard gebleven die dat duidelijk illustreren. Op beide schilderijen zijn de broers afgebeeld in een nonchalante houding, waarvan de uitstraling ontspannen genoemd mag worden.

Uit alles spreekt de arrogantie van de

De Nederlandse Revolutie

Een van de meest ingrijpende periodes uit de Nederlandse geschiedenis was het tijdperk tussen 1780 en 1848. In een langdurig proces dat voorzichtig begon met de patriottentijd versneld werd tijdens de Bataafse Republiek en de Franse Tijd en geconsolideerd werd in de grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden van 1848, werd de regentencultuur afgebroken en een nieuwe maatschappelijke orde geschapen. Dit proces is bijzonder complex verlopen. Opkomst van de burgerij als zelfbewuste groep, het gedachtengoed van de Verlichting, de invloed van de Franse maatschappij van na de revolutie en de industrialisering hebben daarbij allemaal een rol gespeeld. Tevens is het overduidelijk dat naast de verschillen er ook nog altijd veel overeenkomsten bestonden tussen de maatschappijstructuur 'voor en na 1800'.

Anoniem; portret van burgemeester Nicolaas Lette, 1850

Voor wie de tussenverdieping van het Historisch Museum Den Briel binnenloopt en een blik werpt op de schilderijen van regenten en notabelen, zal echter vooral de verschillen opvallen.

De uitbundigheid van de gebroeders Melvill, in de eerste ruimte nadrukkelijk aanwezig, heeft op de portretten van de burgers en burgemeesters van rond 1850 plaats gemaakt voor soberheid.

Burgemeester Nicolaas Lette (1787-1851) is gekleed in een

zwart drieledig kostuum; zijn ambtsgenoot Abraham Rouville in uniform, met steek en sabel. Twee andere, minder prominent aanwezige portretten, tonen tevens heren in zwart. Er zijn geen familiewapens aanwezig. Lette heeft een pennetje in de hand; de gezichten van de mannen zijn niet ontspannen maar juist geconcentreerd, serieus. Deze mannen spreken de beeldtaal van de burgermaatschappij van de negentiende eeuw. Afkomst wordt niet meer beschouwd als maatgevend; geen der geportretteerden geeft de indruk zijn positie aan afkomst te ontleen. Zelfs Pieter Melvill, broer van Johan, laat zich in 1820 zonder familiewapen afbeelden. De zwarte pakken zijn in scherp contrast met de modieuze kledij van de 18e eeuwers. Het signaal is ook duidelijk: deze mensen zijn streng, spaarzaam en verkwisten hun geld niet. De serieuze blik heeft ook een doel: de geportretteerden laten zich voorstaan op hun kwaliteiten. Zij willen laten zien hun taak waardig te zijn. Het is de functie - in dit geval van burgemeester, dominee of arts - die hen hun waardigheid verleent. Geld speelt, om in de woorden van O.B. Bommel te spreken, geen rol meer. Capaciteiten is het sleutelwoord. Vandaar ook de pen in de handen van Lette: deze man is burgemeester geworden na een carrière als ambtenaar. Vandaar ook het uniform van Abraham de Rouville: hij is burgemeester omdat hij benoemd is door de kroon. Hij mag hij een uniform dragen omdat hij het waardig is. Deze mannen - in tegenstelling tot Johan Melvill - doen iets, zijn iets, en willen dat ook tonen. De regent, verkwistend, nutteloos en frivool, heeft afgedaan. De burger, de notabele, doet zijn intrede: geschoold, serieus, spaarzaam en verantwoordelijk.

Dit is niet alleen een constatering achteraf, het is ook een verandering die door tijdgenoten zelf werd opgemerkt. Napoleon, die in de ogen van velen de idealen van de Franse revolutie met zijn dictatuur

anoniem, Abraham de Rouville, ca. 1855

verkwanselde, heeft er zelf een scherp oog voor gehad. Inderdaad, aan 'vrijheid' en 'broederschap' had hij geen boodschap. Maar hij zag scherp in, dat de tijdgeest vereiste dat de sociale mobiliteit werd vergroot en iedereen gelijk werd voor de wet. Zijn broer Jérôme die hij koning van Westfalen had gemaakt, schreef hij in 1807: *Wat men in Duitsland op korte termijn wil, is dat mensen zonder rang of stand gelijke rechten zullen hebben op werk en*

*positie en dat elk teken van horigheid of de feodale hiërarchie zal verdwijnen.*⁷ Broer Lodewijk Napoleon die in Nederland vier jaar lang de scepter zwaaide, regeerde in dezelfde geest. Met de nederlaag van Napoleon bij Waterloo was weliswaar de dictator en veroveraar van het politieke toneel verdwenen, maar de hervormingen in de maatschappelijke structuur bleven grotendeels intact. In Nederland werd Koning Willem I in 1813 koning van een koninkrijk dat gegrondvest was op het bouwwerk van koning Lodewijk Napoleon. Het was in geen enkel opzicht vergelijkbaar met de Republiek der Verenigde Provinciën van stadhouder Willem V.

Nieuwe verhoudingen

Op lokaal niveau is dat goed zichtbaar in het fenomeen van de door de kroon benoemde burgemeester. De burgemeester is dienaar geworden van het rijk en is een zelfstandige machtsfactor ten opzichte van de gemeenteraad. Van de burgemeester werd in de 19e eeuw vooral verwacht, dat hij de belangen van de overheid diende maar ook dat van de gewone burger. Met andere woorden, in naam stond hij niet meer alleen 'boven de massa', maar moest vooral 'verheffer van de massa' zijn. Het was aan de notabele - niet alleen de burgemeester - om de minder gegoede lagen van de burgerij op te voeden, van kennis te voorzien en zo tot wasdom en rijkdom te brengen. Iedereen die iets voorstelde, werd geacht iets te doen tot 'Nut van het Algemeen'.⁸ Dit werd zeer serieus genomen. Abraham de Rouville bijvoorbeeld zette zich in voor de wering van de bedelarij en de werkverschaffing voor armlastigen. Voor dat doel zette hij een linnenweverij op die gevestigd was aan het Asylplein. Rouville was bovendien lid van het regentencollege van het Sint Catharinagasthuis. In die hoedanigheid maakte hij zich sterk voor een grootscheepse verbouwing van het gasthuis in 1854. Hierbij werd vooral aandacht besteed aan woonomstandigheden en hygiëne - zo kwam er voor het eerst een *badinrigting*. Het reglement voor gebruik van deze badkamer geeft goed weer wat, in plaats van afkomst, anno 1854 de maatschappelijke scheidslijn was geworden: geld. Baden kunnen verkregen worden als *koud bad tweede klasse* (15 cent) of, uiterst gerieflijk, als *warm bad eerste klasse* met een verwarmd vertrek om uit te rusten (65 cent). De veronderstelling van de liberale burgerij was dat eenieder met capaciteiten geld kon verdienen. Eenmaal geld verkregen, genoot je status, officieel omdat je getoond had over capaciteiten te beschikken. Het werk *tot nut van het algemeen* was er daarom ook vooral op gericht om voor de

armen die omstandigheden te scheppen die bevorderlijk werden geacht om verder te komen. Alcoholisme bijvoorbeeld werd niet gezien als een gevolg van armoede, maar bovenal als een oorzaak ervan. Een liberale compaan van De Rouville uit Brielle die de reglementen voor de *badinrigting* mede had ondertekend, was de stadsdokter Ary van der Minne (1790-1847). Van der Minne ging

H. Slothouwer, dokter A.C. van der Minne, 1842

volledig op in activiteiten voor het *nut van het algemeen*, hetgeen in zijn beroep ook eenvoudig was te realiseren. Van der Minne was curator van de Latijnse school, dokter van het gasthuis, dokter van de ziekenbus 'Eendracht en Vlijt' en dokter voor quarantaine. Middels zijn liefdadigheid verzorgde hij echter tevens zijn eigen inkomen, daar hij ook rentmeester en oprichter van de ziekenbus was, rentmeester van het Catharina Gasthuis en

rentmeester van het vrouwenhofje. Een indrukwekkende rij financiële administraties, waarbij op elk daarvan betalingen aan zichzelf voorkwamen. Zonder twijfel zag niemand hier kwaad in. De dokter maakte zich immers zeer verdienstelijk en stelde zijn kennis ter beschikking aan de samenleving. "Kennis maakt macht" is als uitdrukking zeer op de 19e eeuw van toepassing. Kennis werd de sleutel tot een professie en de professie bracht aanzien en inkomsten met zich mee.

Pendule, zwart marmer, vervaardigd door "Samuel Marti et Cie", ca. 1850 dokter Van der Minne aangeboden bij zijn vijftigjarig ambtsjubileum als arts.

Hoe anders dat nog in de regententijd was geweest blijkt uit de omstandigheden waarin Arend Thomée (1676-1713) chirurgijn rond 1700, vertoefde. Het ontbeerde hem aan een goede afkomst en de inkomsten uit zijn beroep waren zo mager dat hij zich gedwongen had gezien een herberg te openen om zijn schulden te kunnen voldoen.⁹ Bij Van der Minne lag dat anders.

Herstel en aanpassingen

Toch waren de sporen van de regentencultuur nog niet verdwenen; dat wordt duidelijk wanneer de inkomensgegevens van Ary aan een nadere beschouwing worden onderworpen. In 1876, zijn laatste jaar als dokter, werd Van der Minne door de belasting aangeslagen voor een jaarinkomen tussen de f 1.000,- en f 1.250,- per jaar. Daarmee viel hij in "klasse 7", en moest nog 21 hogere klassen boven zich dulden. Hoeveel inkomen Van der Minne had uit zijn bestaan als arts

en hoeveel als eigenaar van de zoutziederij, is niet duidelijk. De topper in Brielle was de burgemeester George Lette, die in klasse 26 aangeslagen was (tussen *f* 9.500,- en *f* 10.000,-). Lette had familiekapitaal, maar ook een goede gage. Opvallend is dat als op-een-na-rijkste in de belastingkohieren van die dagen wordt genoemd mr. Pieter van Andel jr., notaris, in klasse 20 (tussen *f* 6.500,- en *f* 7.000,-). Van Andel is een afstammeling van een zeer oud regentengeslacht dat in Brielle voorkomt sinds de 17e eeuw. Opmerkelijk is de gedaantewisseling van de oude regent, die hier opduikt als “notaris”. Daar wordt ook de betrekkelijkheid van de omwenteling die zich had voltrokken duidelijk. Sleutel tot het nieuwe systeem was kennis, waarmee een belangrijke functie kon worden verkregen. Om kennis te vergaren moest er onderwijs gevolgd worden. Onderwijs kost geld en dat geld moest door vaderlief worden opgebracht. Op die manier hielden ook de notabelen in zekere zin de groep gesloten. Van der Minne was de zoon van een burgemeester en handelaar in zout en zeep die over de middelen beschikte om Ary naar de universiteit te sturen, voor Van Andel lag dat niet anders. Nicolaas Lette is er in geslaagd om zelf nog een ‘dynastie’ te stichten: zijn zoon George Lette werd burgemeester van Brielle (1869-1884) en zijn kleinzoon Nicolaas Lette burgemeester van Oostvoorne (1894-1919).

Zo hebben de geportretteerden uit de tussenverdieping van het Historisch Museum Den Briel toch veel gemeen.

Over de auteur

Drs.M.A. van Hattem studeerde geschiedenis in Utrecht. Hij is conservator van het Historisch Museum Den Briel.

- ¹ K. van der Wiel, “Delft in de Gouden Eeuw”, in: *De Hollandse Samenleving in de tijd van Vermeer*, uitgave Haags Historisch Museum, redactie D. Haks en M.C. van der Sman, Zwolle 1996, pagina 52.
- ² Streekarchief VPR, archief gemeente Brielle, Register van collaterale successie, 1765-1805, (momenteel te bezichtigen in het Historisch Museum Den Briel)
- ³ Met dank aan T. van Tilborg, Andel. Gegevens “Weyden en zeyden in het broek”, B.W. Braams.
- ⁴ gegevens van De Vries en Van der Woude in de “Hollandse samenleving in de tijd van Vermeer”, red. D. Haks en M.C. van der Sman, pagina 94.
- ⁵ Gegevens Coll. Archief., SA VPR
- ⁶ Volgens collectiegegevens van het Instituut Collectie Nederland
- ⁷ Napoleon Bonaparte aan Jérôme Bonaparte, 15 november 1807, in: “Napoleon’s Letters”, edited by J. Thompson, London 1999
- ⁸ In zekere zin was dit een uitvloeisel van het 18e eeuwse utilitarisme. In vele steden werden ook genootschappen opgericht, van de landelijke “Maatschappij tot Nut van ‘t algemeen”.
- ⁹ Over de ontwikkeling van chirurgijn tot dokter, en enkele wetenswaardigheden over Thomee, zie: Blom, *Chirurgijns en dokters op Voorne-Putten*, Historische Reeks Stichting Streekhistorie Voorne-Putten en Rozenburg
- ¹⁰ Streekarchief Voorne-Putten en Rozenburg, archief gemeente Brielle, kohier hoofdelijke omslag 1876

Uit de streek

Tentoonstellingen

De afsnijding van de stad Brielle: Menno van Coehoorn en de vesting.
Vanaf 16 november te zien in het Historisch Museum Den Briel.

Publicaties.

H.C. Geuze, Hellevoetsluis: ‘Tik van de molen’, 300 jaar molengeschiedenis van Hellevoetsluis (Brielle 2001)

J.Klok Jz., De vroegere buitenplaatsen op Westelijk Voorne (Oostvoorne 2001)

J.Klok Jz., De Hellevoetsluisse straatnamen (Oostvoorne 2001)

J.J. Walters, Sprokkelwerk uit de geschiedenis van Hellevoetsluis (Hellevoetsluis 2001)

Cursussen

Vanaf 31 oktober verzorgt de Volksuniversiteit Hellevoetsluis in samenwerking met de bibliotheek en het Streekarchief een cursus waarin aandacht wordt besteed aan de geschiedenis van Hellevoetsluis en aan paleografie (oud schrift).

Aanmelding***Ondergetekende***

Adres

Postcode Plaats

meldt zich aan

voor het

- persoonlijk lidmaatschap
(contributie *f* 20.-; 2002: € 9.6)
- familielidmaatschap
(contributie *f* 30.-; 2002: € 14.4)

van de vereniging 'Vrienden van het Historisch Museum Den Briel'

Datum: Handtekening

Verzendadres: Vrienden v/h Historisch Museum Den Briel
Secretariaat
Mevr. E.C. Laroy-Meeuse
Van Almondeweg 70, 3231 CS Brielle
Tel./fax 0181-413635

N.B. Na 1 juli is alleen nog de halve contributie verschuldigd; na 1 november wordt voor de resterende maanden geen contributie meer geheven. Voor de betaling van de contributie ontvangen de leden een acceptgirokaart.

Auteursinstructies

Historische artikelen over Brielle en de streek zijn welkom. Geadviseerd wordt vooroverleg met de hoofdredacteur, drs. A.A. van der Houwen, te plegen. Hij is bereikbaar tijdens kantooruren onder nummer (0181) 475154.

Aanlevering van de artikelen in computer-leesbare vorm, of ten minste met schrijfmachine geschreven, wordt op prijs gesteld.

De redactie behoudt zich het recht voor, in overleg met de auteur, artikelen in te korten of te wijzigen.

Advertentietarief

Een pagina per jaar (2 edities): f 200.- (2002: € 90.-)

Copyright

Overname van artikelen uitsluitend met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactie.

Belangrijke telefoonnummers

Meldpunt Monumentenzorg: tijdens kantooruren:

(0181) 471111 (gemeente Brielle; mevrouw Angelique van Oers)

Meldpunt 'Cultureel Erfgoed': tijdens kantooruren van
dinsdag t/m vrijdag:

(0181) 475473 (Hist. Museum Den Briel).

Internet-adressen:

Historisch Museum Den Briel: www.historischmuseumdenbriel.nl

Musea in Nederland: www.tribute.nl/hollandmuseums/nl/frame.html

Streekinformatie: [/www.vpri.com/main.htm](http://www.vpri.com/main.htm)

Streekarchief: www.vpri.com/streekarchief

Ver. Vrienden van het Historisch Museum Den Briel:

<http://www.inter.NL.net/users/F.Keller/Tromp.html>